

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДО НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Шира Олександр Володимирович

адвокат, здобувач освітньо-наукового рівня (доктор філософії),

Науково-дослідний інститут публічного права

м. Київ, Україна

Найбільш ефективним засобом забезпечення правопорядку завжди була і залишається оперативно-розшукова діяльність. У кожному історичному епоху зі зміною соціальних та політичних умов змінювалися форми, методи, засоби оперативно-розшукової діяльності.

О. М. Бандурка в підручнику «Оперативно-розшукова діяльність» визначає, що спостереження («розвідка») з метою збирання інформації відоме із біблейських часів. Такі давні джерела, як Старий і Новий Заповіти, свідчать про те, що розвідка була досить поширена в біблейські часи. В цих джерелах близько тридцяти прикладів засилання лазутчиків з метою дослідження територій, народу, що там мешкав, огляду військ, засилання спостерігачів у стан ворога, використання житла окремих осіб для укриття розвідників. Так, коли Бог прокляв Каїна за вбивство ним свого брата Авеля він, перш ніж прийняти рішення про покарання, провів певну оперативно-розшукову діяльність, розумово-логічний аналіз ситуації, що склалася, що і є елементом оперативно-розшукової тактики [1].

У той час для проведення розшукових дій щодо встановлення обставин вчиненого, місцезнаходження обвинуваченого призначалися спеціальні посадові особи, які наділялися відповідними повноваженнями і мали певні обов'язки. У Давній Греції розшукові функції виконували наглядачі за дотриманням правил торгівлі, збирачі податків, митники, міська варта, наглядачі за публічними жінками. Діяльність таких чиновників була відкритою, офіційною, проте вони збирали і конфіденційну, таємну інформацію про поведінку осіб, за якими вони здійснювали нагляд, та подій, які відбувалися на обслуговуваній ними території [2, с. 44–45].

Першої правової регламентації розшук набув за часів князювання Рюриковичів. Першим «зводом» законів стала «Руська правда» князівський судбник, правил якого дотримувалися протягом десятиріч. У той час пошукова діяльність проводилася у справах політичного характеру, князівською владою на чолі з князем, у карних справах

органами управління князівської влади, а також потерпілі самостійно займалися пошуком [3].

Однією з перших документальних згадок про можливість використання негласних засобів захисту інтересів держави у вітчизняній історії можна вважати відому пам'ятку давньоруського права – договір Київської Русі, укладений князем Олегом з Візантією 944 року. Він був спрямований на захист особистого майна його сторін. Його положення містили правила поведіння зі злочинцями та допускали використання негласного спостереження за їхньою поведінкою. Давні слов'яни одержували необхідну інформацію за допомогою агентів, «питних людей», купців, таємних відвідувачів та ін. [4, с. 63–64].

В XIII–XIV ст. організацією пошуку опікувалися князь та княжий двір, на місцях це були численні тіуни, які розглядали справи, пов'язані з посяганням на князівське майно, та на княжих людей і багатіїв [5].

Особливого значення набула військово-політична розвідувальна діяльність у період національно-визвольної боротьби українського народу в 1648–1657 рр. під керівництвом Б. Хмельницького. Розвідувальна система складалася з військових розвідувальних підрозділів; розвідувальної агентури козацьких полків і сотень; резидентур на території противника, що забезпечували дії розвідувальних груп постійних або таких, що виконували окремі завдання; агентів з іноземців в Україні. Розвідники виконували різні завдання: стежили за переміщенням військових підрозділів, визначали місцезнаходження головних сил противника, з'ясовували інформацію про боєготовність, вивчали обороноздатність фортець [2, 6].

О. М. Бандурка стверджує, що важливим етапом становлення розшукових органів, які діяли в Україні, слід вважати кінець XVIII – початок XIX ст. У цей час у Російській імперії, до складу якої входила і Україна, влада самодержавства стає необмеженою, створюється величезний бюрократично-чиновничий апарат, головне місце в якому посідають адміністративно-поліцейські органи. Посилюється каральна функція держави, централізується апарат управління, організується бюрократична система управління різними сферами державного життя [1].

Серед підрозділів, які виконували розшукові функції на території України, була і внутрішня варта – вид військ, що існували в Росії з 1811 по 1864 р. Її здебільшого залучали до несення караульної і конвойної служби. Крім загальних військових обов'язків вона виконувала і додаткові: виконання вироку суду, розшук і знищення «повсталих», втікачів-злочинців, придушення непокори на окраїнах імперії, конфіскація заборонених товарів, збирання податків, охорона порядку під час стихійних лих і т.п. [2].

З 1862 р. в кожному повіті почали створювати єдині поліцейські органи – поліцейські управління на чолі з повітовим ісправником. Поліція використовувала всі можливості для розкриття злочинів – підкуп, послуги представників кримінального світу, прощаючи їм окремі злочини, і особистий розшук досвідчених поліцейських. Конспіративні розшукові заходи поліції поєднувалися з легальними охоронними і профілактичними діями [2, с. 57–58].

Подальший ріст кримінальної злочинності в період розвитку капіталізму вимагав посилення розшукової служби. Закон Російської імперії від 6 липня 1908 р. розглядав розшукову роботу як допоміжні заходи у вирішенні завдань кримінального судочинства. На виконання цього закону було затверджено низку інструкцій та циркулярів Департаменту поліції щодо організації розшуку, переважно із застосуванням негласних заходів; які не передбачалися справами кримінального судочинства, а якщо й передбачалися, то докладно не регламентувалися. В Інструкції чинам розшукових відділень від 9 серпня 1910 р. зазначалося, що метою діяльності розшукових відділень є негласне розслідування і проведення дізнання у вигляді попередження, припинення й розслідування злочинних діянь [2, с. 60].

Характерними рисами оперативно-розшукової діяльності з лютого 1917 року до середини 1918 року є те, що Тимчасовий буржуазно-демократичний уряд під тиском революційних подій вимушений був скасувати царські нормативні акти про оперативно-розшукову діяльність. Також були ліквідовані політична поліція та жандармерія. За часів Гетьманату система підбору та підготовки кадрів Державної варти та її головних підрозділів передбачала, що під час зарахування на службу перевага надавалась службовцям колишніх царських органів безпеки – поліції та жандармерії, адже це був єдиний на той час прошарок кваліфікованих спеціалістів з оперативно-розшукової діяльності та зовнішнього нагляду. З поваленням Гетьманського уряду і приходом до влади Директорії були приведені до діяльності міністерства Української Народної Республіки. У 1922 році карний розшук був виведений зі складу органів міліції, а його підрозділи на місцях підпорядковувались відділам управлінь виконкомів і начальнику карного розшуку Республіки [7, с. 68].

Характерним для розшукової діяльності міліції України в роки війни було посилення зв'язків із населенням, що виявлялись у різних формах, зокрема у створенні винищувальних батальйонів і бригад сприяння міліції. З метою широкого залучення громадськості в активну роботу з охорони правопорядку у звільнених районах здійснювалися заходи щодо висвітлення діяльності міліції (звіти керівників на підприємствах і колгоспних зборах, звіти дільничних уповноважених про свою роботу на

зборах мешканців в домоуправліннях). Післявоєнний період (1946–1954 рр.) став важливим у формуванні й розвитку правоохоронних органів України, особливо оперативних підрозділів. Провідну роль у боротьбі зі злочинністю і особливо в оперативно–розшукових заходах відігравали відділи карного розшуку, штати яких були збільшені. Наприклад, у липні 1946 р. відділ карного розшуку МВС СРСР було перетворено на Управління карного розшуку [2, с. 76–77].

Слід сказати, що в період з 70-х років ХХ ст. до розпаду СРСР та утворення незалежних держав – це період відносної стабілізації правового регулювання оперативно-розшукової роботи. У МВС СРСР в 1974 році ухвалено «Настанову з агентурної роботи міліції», яка і була основою для створення відповідних нормативних актів у незалежній Україні. З ухваленням у лютому 1992 року Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» розпочався сучасний етап оперативно-розшукової діяльності загалом та ведення оперативно-розшукових справ зокрема. 3 червня 2016 року у Верховній Раді було зареєстровано проект Закону «Про оперативно-розшукову діяльність», який у разі його схвалення замінить чинний Закон про ОРД [7, с. 69–70].

Література:

1. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність: підруч. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. Ч. 1. 336 с.
2. Оперативно-розшукова діяльність: навч. посіб. / Є.М. Моїсєєв, О.М. Джу́жа та ін. / За ред. проф. О.М. Джу́жи. – К. : Правова єдність, 2009. – 310 с.
3. А.М. Пиджаренко. Исторические аспекты уголовного и политического сыска. *Бюл. по обмену опытом работы МВД Украины*. 1994. № 113/114. – С. 40.
4. В.С. Сідак, В.С. Степанов. 3 історії української розвідки та контррозвідки. К., 1994. С. 38.
5. В.В. Зубенко, Л.М. Родік. Історичні аспекти становлення оперативно-розшукової та слідчої діяльності. 2016. С. 62-70.